

Економіка Європейського Союзу

Маттіас ФІФКА

**ДОВГА І ЗВИВИСТА ДОРОГА –
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ
ВСТУПУ ТУРЕЧЧИНИ
ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ****Резюме**

У 2005 р. Туреччині офіційно запропонували стати кандидатом в члени Європейського Союзу. Проте процес її вступу найважчий в історії ЄС. Крім політичних та соціальних протиріч, часто під сумнів ставилась готовність економіки Туреччини. У статті автор ставить за мету проаналізувати стан економіки країни та порівняти її з економікою Болгарії та Румунії на час їхнього вступу. Головний аналіз базується на питанні, чи турецька економіка досягла такого рівня, як економіка Болгарії та Румунії на період вступу цих країн до ЄС. Якщо так, то ЄС теоретично не міг заперечити можливість вступу на економічній основі.

Ключові слова

Інтеграція, соціально-економічні умови, розподіл праці, критерії конвергенції, платіжний баланс.

Класифікація за JEL: F15.

© Маттіас Фіфка, 2008.

Фіфка Маттіас, доктор, професор кафедри міжнародних вчень, Університет Ерленген-Нюрнберг, Німеччина.

Вступ

Офіційно Туреччина була визнана кандидатом на повноправне членство Європейського Союзу на Гельсінському самміті 12 грудня 1999 р. Проте в наступні роки цьому процесу не приділялось достатньо уваги. Головну увагу ЄС зосередив на вступі та інтеграції десяти країн Центральної та Східної Європи. Після того як у травні 2004 р. закінчилося розширення на Схід, у жовтні 2005 р. розпочалися переговори про вступ Туреччини. Босфорська країна, яка вважала своє невключення під час попереднього раунду розширення серйозним регресом, тепер з ентузіазмом вітала початок переговорів. Але потенціальне членство Туреччини не викликало великого ентузіазму в декількох країн – членів ЄС. Особливо в Австрії, Німеччині і Франції – тобто, в тих країнах, які впродовж десятків літ мали проблеми з інтеграцією мусульманських меншин, а тому і громадяни, і політики вперто висловлювали занепокоєння.

Більшість їхніх заперечень стосувалися соціально-політичних питань: незадовільний стан прав жінок, дискримінація меншості курдів, переслідування політичних дисидентів, і ніби-то відділення церкви від держави. Релігія, на загал, відіграє центральну, якщо не вирішальну роль у полеміці про вступ Туреччини у ЄС, оскільки серед його членів Туреччина – єдина нехристиянська країна. Звичайно, цей диспут ще підігривався явним антагонізмом між ісламом та християнством, який спостерігається в усьому світі.

А тому не дивно, що дискусія на академічному та державному рівнях про членство Туреччини у ЄС ще донедавна не торкалася економічних перспектив країни, хоч економічна інтеграція завжди була головним чинником загальної європейської інтеграції. Не можна забувати, що витоки сьогоденного ЄС беруть початок у Європейському Економічному Союзі 1957 р., ядро якого становив спільний ринок.

Метою статті є аналіз ситуації, чи готова Туреччина за економічними критеріями до членства у ЄС; політичні та соціальні критерії розглядатимуться тільки у зв'язку з економічними. Сам ЄС, здебільшого, не висуває жорстких кількісних критеріїв, коли розглядає вступ. Це гарантує необхідну широту процесу, але також залишає місце для трактування та здогадок, до якої міри економіка країни-кандидата насправді відповідає членству. У статті зроблено порівняльний аналіз показників турецької економіки та відповідних даних економіки Румунії та Болгарії за 2005 р., коли були підписані угоди про вступ цих країн, що насправді відбулося у 2007 р.¹ Основоположною аксіомою було те, що ці два останні члени ЄС мали відповідати економічним критеріям, які того року брала до уваги відповідальна Комісія ЄС. В ін-

¹ Теперішні дані Болгарії та Румунії призведуть до перекручення фактів, оскільки обидві країни значно виграли від членства в ЄС.

шому разі цим країнам відмовляли у членстві. Перш ніж буде зроблено порівняльний аналіз і представлені висновки, потрібно коротко характеризувати турецьку економіку і ближче подивитись на технічну природу процесу вступу та критеріїв, встановлених ЄС.

2. Характеристика економіки Туреччини

Турецька економіка становить різноманітну суміш традиційної та частково неефективної сільськогосподарської галузі та сучасної промислово-комерційної. У 2006 р. Туреччина посідала восьме місце у світовому виробництві сільськогосподарської продукції, і її сільськогосподарський сектор давав близько 10% усього ВВП. Цей показник у більшості західних країн перебуває між 0,5% і 3%. Ще більш вражаючим є той факт, що на сільськогосподарський сектор у Туреччині припадає 35% усієї зайнятості, що свідчить про суттєву неефективність методів виробництва. У той час як промисловий сектор країни становить грубо 30% ВВП – цифра, яка майже збігається із середнім показником ЄС – 27%, сервісна галузь, порівняно з іншими європейськими країнами, дуже слабка. Вона становить менше 60% ВВП, в той час як у ЄС – 71%, а в США частка сервісного сектора – аж 78%

Причиною занепокоєння є також промисловий сектор. Пошиття одягу і текстильна галузь, а вони становлять третину промислового виробництва, зіткнулися з жорстокою Східно-Азійською конкуренцією. Тим не менше, Туреччина змогла послабити свою залежність від текстильної промисловості, запровадивши конкурентоспроможні автомеханічну та електронну галузі, на які тепер припадає 18%, тобто 17% усього експорту. Туреччина сьогодні – найбільший у Європі виробник телевізорів, і більше половини всіх телевізорів, які продаються на континенті, надходять із Південного Сходу країни (Кусер, 2006).

У сервісній галузі найважливіше місце належить туризму. Понад 25 млн туристів щороку відвідують країну, що приносить майже 20 млрд доларів доходу, або 5% ВВП. За останні роки значно зміцніла банківська справа після пережитої у 2000–2001 рр. кризи, яка виникла внаслідок слабкої турецької ліри, одночасного зростання торгівлі та дефіциту платіжного балансу. Відродження відбулось за рахунок жорсткішої фіскальної політики, грошової реформи 2005 р. (1 000 000 старих турецьких лір прирівняли до 1 нової ліри) та зростання приватизації. Ця стабілізація позитивно вплинула на прямі зарубіжні інвестиції (ПЗІ), що до 2004 р. становили менше 1 млрд доларів на рік, а в 2006 р. ця цифра сягнула 20,1 млрд (Статистичний Інститут Туреччини, 2007).

За період з 2002 р., коли до влади прийшла Партія Реформ і Справедливості з прем'єр-міністром Ресепом Ердоганом, турецька економіка зазнала значної лібералізації та приватизації. Зменшилася інфляція від май-

же 65% у 1999 р. до 7% у 2007 р. За той же період річне зростання ВВП постійно перевищувало 5%, а в 2006 р. уряду вдалося представити збалансований бюджет. Незважаючи на такий прогрес, державний борг залишається доволі високим. Він становить 60,7% ВВП, а зовнішній – \$206,5 млрд, або 51% ВВП, а це робить країну вразливою до макроекономічної нестабільності. Офіційний рівень зайнятості впродовж останніх років коливається між 8% і 10%, але тут не враховано значної неповної зайнятості в неефективній сільськогосподарській галузі. Рівень зайнятості залишається низьким, він становить 46%, а для жінок – тільки 24% (Європейська Комісія Розширення, 2007).

Взагалі результати діяльності і перспективи турецької економіки тісно переплітаються. Це дає можливість критикам виділити низку важливих слабких місць, які враховуються в процесі вступу, і постійно оцінювати готовність Туреччини до членства.

3. Характеристика процесу вступу до Європейського Союзу

Традиційно членство в ЄС вважалось можливим для тієї країни, яка розташована в Європі, має стабільну демократичну систему і дієву ринкову економіку. У світлі розширення на Схід ЄС переглянув і конкретизував умови, з огляду на велику кількість кандидатів та їхній нещодавній перехід від комунізму і планової економіки до демократії та вільного ринку. Нові критерії членства були сформульовані в червні 1993 р. на самміті в Копенгагені, згідно з якими кандидат повинен досягнути:

- стабільності інституцій, які забезпечують демократію, торжество закону, прав людини, повагу і захист меншостей;
- наявності дієвої ринкової економіки, а також спроможності протистояти тиску конкуренції та ринковим силам Союзу;
- спроможності взяти на себе обов'язки членства, що передбачає дотримання політичних, економічних та монетарних цілей Союзу.

Оскільки дійсна спроможність ЄС упоратись із політичними, соціальними та економічними питаннями десяти нових членів, які інтегруються, викликало серйозні заперечення, Рада додала четверту умову, згідно з якою ЄС мав право не приймати інших членів, навіть якщо ті відповідають усім необхідним критеріям вступу. «Спроможність Союзу приймати нових членів, підтримуючи рух європейської інтеграції, становить важливе питання в інтересах як Союзу, так і країн-кандидатів». Хоч ця можливість виходу ЄС з гри передбачалась у контексті розширення на Схід, потрібно відзначити, що чимало її прихильників вже розглядали варіанти її використання проти потенційного членства Туреччини.

Доволі нечітко сформульований у Копенгагені критерій роками уточнювали законами регулювання, встановленими Європейською Комісією та Європейським Парламентом, а також рішеннями, прийнятими Європейським Судом Прав Людини та Європейським Судом Справедливості. Проте, коли кандидати застосовували законодавство і регулювання ЄС («зобов'язання членства»), все ще залишалось багато місця для інтерпретацій. Усі потенційні члени мали повністю прийняти чинне законодавство ЄС, яке зазвичай вважають «набутим співтовариством» («acquis communautaire») і яке становить понад 80 000 сторінок.

Щоб під час процесу вступу зробити прогрес кандидата прозорішим, «acquis», як правило, ділиться на різні розділи, які зосереджуються на певних аспектах політики. У випадку з Туреччиною таких розділів було визначено 35. Вони стосувались різноманітних питань, таких як вільний рух товарів, освіта і культура, зовнішня безпека і політика оборони. Однак дивним є те, що із 35 розділів 21 були прямо пов'язані з економічними питаннями. Упродовж процесу вступу Європейська Комісія відкриває індивідуальні розділи, і якщо вона визначає, що кандидат повністю виконав необхідні умови, розділ закривається. Як тільки всі розділи закриті, кандидат технічно підходить для членства, якщо Союз спроможний інтегрувати нового члена.

У той самий час, коли минуло два роки після початку переговорів із Туреччиною, лише вісім розділів було відкрито і тільки один – стосовно науки і досліджень – був закритий. Щодо більшості з них Комісія в останньому звіті зазначила, що будуть потрібні «суттєві зусилля» з боку Туреччини, або що країні «буде важко» впоратись з усіма вимогами вступу. Комісія очікує, що тільки 3 із 21 розділів стосовно економіки «не становитимуть великих труднощів».

Така доволі похмура перспектива породжує питання, чи турецька економіка насправді перебуває в такому занедбаному стані. Чимало прихильників членства Туреччини стверджують, що її економіка на такому ж рівні розвитку, як була економіка Болгарії та Румунії в час їхнього вступу до Союзу, і Туреччина вже стала б членом ЄС, якби не релігійні протиріччя. Щоб пролити трохи світла на дане питання, подамо економічні показники сучасного стану економіки Туреччини і порівняємо їх із відповідними даними Болгарії та Румунії 2005 р.

4. Порівняльний аналіз економіки Туреччини та економіки Болгарії та Румунії 2005 р.

Оскільки розрахунки й оцінки економічних показників, які подавались різними інституціями, такими як Світовий Банк, МВФ, СТО тощо, дуже відрізняються один від одного, всі показники, що тут наводяться, взяті з Європейського Статистичного Управління (Євростат). Це дає нам змогу не лише зробити достовірне порівняння, ці дані використовували інституції ЄС, які

займаються вступом. Для Туреччини кінця 2007 р. подаються показники за умови їх наявності, і вони вважаються дійсними, якщо надійшли в листопаді 2007 р. Для порівняння обирались такі категорії показників: основні економічні дані стосовно обсягу виробництва, його структури і зростання; розподіл праці, участь і продуктивність; фінансові та бюджетні умови; платіжний баланс, адміністративне та законодавче середовище для бізнесу.

Обсяг виробництва, структура і зростання

Перший крок аналізу полягає в порівнянні основних економічних показників, таких як ВВП, ВВП на душу населення та економічне зростання. Для подальшої інформації, по можливості, наводяться також середні показники по ЄС-25 за 2005 р. Сюди входять 25 країн-членів ЄС.

Порівняння загального обсягу ВВП з точки зору рівня купівельної спроможності (РКС) не дає можливості робити резонні висновки, оскільки країни суттєво відрізняються за кількістю населення. У Болгарії населення становить 7,7 млн, в Румунії – 22 млн, а Туреччина має понад 72 млн жителів. І все ж валовий ВВП свідчить, що Туреччина – серйозна економічна сила і, згідно з даними МВФ, вісімнадцята найбільша економіка.

З огляду на вимоги вступу, важливішим буде порівняльний аналіз ВВП на душу населення. Як видно з табл. 1, Туреччина не досягла такого рівня, як Болгарія і Румунія у 2005 р., але різниця тут невелика. Більш того, і Болгарія, і Румунія також значно відставали від середнього рівня ЄС, коли підписувались договори. Щодо зростання ВВП, то Туреччина впродовж двох років стабільно перебуває на рівні Болгарії та Румунії.

Нашим наступним кроком буде аналіз структури економіки трьох країн, оскільки противники членства Туреччини часто посилаються на те, що її економічна структура відстала з непропорційно великим і неефективним сектором видобувної промисловості та сільського господарства. Як уже зазначалось, це відповідає дійсності, якщо порівняти з більшістю західних економік. Але чи це так у порівнянні з Болгарією та Румунією?

Структура трьох економік демонструє надзвичайну схожість (табл. 1). Якщо ж узяти сектор сфери вищої освіти та послуг за показник економічного розвитку, тут не можна вважати, що Туреччина менш розвинута, вона навіть випереджає Румунію. Можна заперечити, що лише на основі частки секторів у ВВП не можна зробити висновків щодо продуктивності секторів і продуктивності робочої сили загалом. Як зазначалось у характеристиці турецької економіки, велика частка робочої сили цієї країни зайнята або «частково зайнята» в сільськогосподарському секторі, і цей сектор надзвичайно неефективний. Тому потрібно розглянути розподіл робочої сили та її продуктивність по секторах.

Таблиця 1.

Обсяг виробництва, структура і зростання

	ЄС 25 (05)	Болгарія (05)	Румунія (05)	Туреччина (07)
ВВП (РКС) у млрд євро	10,763.5	60.8	166.2	544.8
ВВП на душу населення (РКС) в євро	23,300	7,900	7,700	7,400
Зростання ВВП	1,8%	6,2%	4,1%	5,1%
Частка первинного сектора у ВВП	2,1%	8,9%	10,1%	9,3%
Частка вторинного сектора у ВВП	27,3%	30,1%	34,7%	31,0%
Частка третинного сектора у ВВП	70,7%	61,0%	55,2%	59,7%

Джерело: Євростат. Дані Туреччини на кінець року оцінювання.

Розподіл праці, участь і продуктивність

Аналіз частки секторів у ВВП і розподіл робочої сили між ними дає нам цікаві результати. Як видно з табл. 2, на сільськогосподарський сектор Туреччини припадає більше третини загальної зайнятості, а вклад у ВВП становить 10%. У Болгарії приблизно таку ж частку сільськогосподарського сектора у ВВП забезпечувала одна десята частина робочої сили. У сільському господарстві Румунії в 2005 р. був такий же стан, як і в Туреччині. Він також характеризувався поглинанням великої кількості робочої сили і невеликим внеском у ВВП, хоча продуктивність його була дещо вищою.

Зовсім іншу картину являє собою вторинний сектор. Хоч у промисловості зайнято дещо більше, ніж одна п'ята робочої сили Туреччини, його частка у ВВП становить 31% (табл. 2). У Болгарії та Румунії частка випуску готової продукції така ж, але для її забезпечення потрібна тільки одна третина робочої сили. Це і визначає конкурентоспроможність декількох галузей промисловості Туреччини, про які йдеться в характеристиці економіки.

Нарешті, оскільки сервісний сектор менш розвинутий у Румунії, він становить грубо таку ж частку у ВВП, як і в Болгарії та Туреччині. Але в Болгарії потрібно майже 6 з 10 людей робочої сили, щоб цього досягти, а в Туреччині – лише 4 з 10. Цей факт переважно пояснюється наявністю потужної індустрії туризму в країні, яка дає високі прибутки на кожну зайняту особу.

Таблиця 2.

Розподіл праці, участь і продуктивність

	ЄС 25 (05)	Болгарія (05)	Румунія (05)	Туреччина (06)
Первинний	4,5	11,0	31,6	35,9
Вторинний	27,4	32,7	30,7	22,8
Третинний	66,9	56,3	37,7	41,3
Продуктивність праці*	100	32,9	39,2	42,1**
Рівень зайнятості***				
чоловіки	63,8	55,8	57,6	45,9
жінки	71,3	60,0	63,7	68,1
Безробітні	56,3	51,7	51,5	23,9
	8,8	10,1	7,7	8,4

Примітки: * на працюючого; Євро 25=100

** згідно із середньою вартістю 2007 євро .

*** рівень зайнятості: загальну кількість населення (чоловіків/жінок) поділено на кількість зайнятих (чоловіків/жінок) тієї ж вікової групи.

Джерела: Євростат, МОП.

Загалом, продуктивність праці в Румунії, Болгарії і Туреччині була, тобто є значно нижчою від її середнього рівня у ЄС, але, незважаючи на значну неефективність сільського господарства, продуктивність праці в Туреччині вища, ніж вона була в 2005 р. в Румунії та Болгарії. Проте до індексу продуктивності праці потрібно ставитись із пересторогою. Він показує відношення між ВВП і кількістю зайнятих осіб, що в Туреччині приводить до вищого показника, в той час як участь робочої сили низька. У той час, як рівень зайнятості чоловіків трохи нижчий, ніж середній у ЄС, зайнятість жінок – мінімальна, а це призводить до загалом низького рівня зайнятості. Поширене дотримання традицій базувалась гендерних ролей є причиною того, що лише невелике число жінок активно задіяні в робочу силу.

Нарешті, здається, що безробіття в Туреччині, порівняно з Болгарією і Румунією, або навіть у загальному по ЄС, не становить серйозної проблеми вступу. І все ж, потрібно відзначити, що рівень безробіття в Туреччині сягає більше 8,4%, цифри, яка штучно утримується на низькій позначці через заниження показників значного рівня часткової зайнятості у сільськогосподарському секторі. За неофіційними оцінками, безробіття коливається від 16% до 20% (Bonper, 2005; Morgan Stanley, 2006), та потрібно відзначити, що Румунія і Болгарія також «пригладили» свою статистику, коли обговорювалось їхнє членство в ЄС (Cindrea, 2007).

Фінансові та бюджетні умови («критерії конвергенції»)

Крім основних економічних показників, Комісія з розширення ЄС робить значний наголос на фінансовій стабільності з огляду на той факт, що кожен член країни автоматично стає членом Економічного і Монетарного Союзу та зобов'язаний зробити відповідні кроки, щоб задовольнити критерії переходу на євро, що, звичайно, не є автоматичним. Згідно з правилами, встановленими Пактом 1997 р. про Стабільність і Зростання ЄС, країни-члени повинні позбутися надмірного дефіциту державного бюджету. Він не повинен перевищувати 3% ВВП, а загальний державний борг – не більше 60% ВВП. Разом узяті критерії дефіциту і боргу становлять одну з чотирьох складових «конвергенції» або «Маастрихтських критеріїв», які потрібно виконувати при запровадженні євро. Згідно з іншим критерієм, інфляція може бути на 1,5% вищою, ніж у трьох найуспішніших країнах – членах ЄС. Третій критерій співпадає із встановленим і полягає в тому, що рівень процентної ставки не повинен перевищувати рівень процентної ставки трьох найуспішніших країн-членів² більше, ніж на дві одиниці. Нарешті, країни повинні бути частиною Механізму Регулювання Валютних Курсів II (ERM), який примушує всіх членів утримувати обмінний курс стосовно євро на рівні $\pm 15\%$. Варто відзначити, що ці критерії діють у випадку впровадження євро, а не у випадку вступу до ЄС. Однак Комісія з Розширення ЄС також проводить їх скрупульозний моніторинг. «Фінансове та бюджетне забезпечення» становить один з 35 розділів.

Як видно з табл. 3, Туреччина зараз не зможе задовільними «критерії конвергенції» щодо інфляції, але в 2005 р. ні Болгарія, ні Румунія також не готові були це зробити. Рівень інфляції Туреччини, який на сьогодні доволі високий через швидке економічне зростання, перебуває десь між інфляційним рівнем Болгарії та Румунії. Більш проблематичними для Туреччини є довготермінові 10% ставки. Це – занадто високий рівень, якщо зважати на низький відсоток через фінансовий ризик турецьких державних облігацій. Вирішальна процентна ставка, яку розглядає ЄС, – це «відсотки державних облігацій на вторинному ринку, валовий податок із строком погашення біля 10 років». ЄС зробив розрахунок цього відсотка тільки для тих членів, які хочуть впровадити євро. Тому ці дані не стосуються ні Болгарії та Румунії 2005 р., ні Туреччини 2007 р. Зробити зараз дійсний аналіз неможливо, але цей критерій на майбутнє становитиме для Туреччини серйозну проблему.

² Немає в наявності відповідних даних, згідно з Маастрихтськими критеріями, стосовно відсотку з облігацій, визначених ЄС як «відсотки державних облігацій на вторинному ринку, валового податку за умови, що їх остаточний строк погашення становить близько 10 років», оскільки такі дані вираховані для країн-членів ЄС, але до входження.

Таблиця 3.

Фінансові і бюджетні умови («критерії конвергенції»)

	ЄС 25 (05)	Болгарія (05)	Румунія (05)	Туреччина (07)
Рівень інфляції	2,2	6,0	9,1	7,1
Довготермінові процентні ставки	4,6 (2007)	3,8 (2007)	8,0 (2007)	10,0
Коливання валюти стосовно Євро (%)	–	0,34% (03-05)	3,57 (03-05)	6,49 (05-07)
Державний баланс (%ВВП)	-2,3	3,1	-0,4	-0,8
Державний борг (% ВВП)	63,4	29,9	15,2	59,2
Зовнішній державний борг (% ВВП)*	–	24,3	14,3	13,7

Примітка: * дані Національних банків кожної країни.

Джерела: Євростат, МВФ.

Для визначення стабільності обмінного курсу було взято середній показник коливання відповідної національної валюти за 2-річний період часу до початку проведення цього аналізу (для Болгарії та Румунії – 2005 р., для Туреччини – 2007 р). Туреччина у цьому відношенні найслабша, порівняно з двома іншими країнами, але причини для занепокоєння немає, оскільки вона легко вписується у 15% встановлених механізмом регулювання валютних курсів.

З точки зору державного балансу, Туреччина в даний час задовольняє критерії ЄС, як і Болгарія та Румунія у 2005 р. Але державний борг Туреччини ледве вписується в ліміт, визначений Союзом, тоді як для Болгарії та Румунії на період вступу це не становило ніякої проблеми. Туреччина не може «змагатися» з цими двома країнами, але все ж перебуває нижче високих середніх стандартів ЄС, які, головним чином, відштовхуються від значного державного боргу Німеччини, Франції та Італії. Той факт, що три з чотирьох найбільших економік ЄС часто порушують стабільність критеріїв, розхитує довіру до ЄС загалом. Що ж стосується зовнішнього державного боргу, Туреччина виглядає тут краще, ніж Болгарія і Румунія у 2005 р. Впродовж останніх років уряд зміг не лише зменшити зовнішній борг з 31,6% у 2001 р. до теперішніх 13,7% ВВП, а й також скоротити загальний державний борг з понад 100% ВВП до 59,2% за той же період часу.

У той час як Туреччині вдалось суттєво зменшити зовнішній державний борг, загальний зовнішній борг, включно з боргом приватного сектора, залишався на рівні понад 50% ВВП. Проте нічого незвичайного в цьому не-

має. У Болгарії загальний зовнішній державний і приватний борг сягав 62,2% ВВП, а в Румунії він був значно менший і становив 41,1%. Великий зовнішній борг країн із перехідною економікою часто є наслідком імпорту зарубіжних товарів, на що потрібні зовнішні кредити. Тому необхідно розглянути певні показники платіжного балансу трьох країн (табл. 4).

Таблиця 4.

Платіжний баланс

	ЄС 25 (05)	Болгарія (05)	Румунія (05)	Туреччина (06)
Поточний рахунок (% ВВП)	-0,1	-11,9	-8,7	-6,3
Експорт товарів (млн US\$)	1,334,827	12,766	27,403	85,479
Імпорт товарів (млн US\$)	1,476,352	18,362	41,215	138,290
Експорт сервісних послуг (млн US\$)	500,395	4,583	4,860	23,521
Імпорт сервісних послуг (млн. US\$)	436,767	3,908	4,768	10,475
Загальний коефіцієнт експорт-імпорт	0,96	0,78	0,70	0,73
Обсяг ПЗІ в країну (% ВВП)	31,7	51,3%	26,3%	19,6%

Джерело: Eurostat, WTO, UNCTAD.

Платіжний баланс

Платіжний баланс складається з трьох головних частин: поточний розрахунковий баланс, баланс капіталу та фінансові розрахунки. Найважливішим елементом є поточний розрахунковий баланс, який охоплює всі операції між внутрішніми та зовнішніми економічними об'єктами. Тут можна виділити чотири операції: трансфер товарів, трансфер сервісних послуг, надходження від доходів за роботу або інвестиції та односторонні грошові перекази робітників чи перекази страхових премій. Трансфер товарів і послуг, що зазвичай належить до «торгового балансу», становить найбільшу частку поточного розрахункового балансу. У Болгарії, Румунії та Туреччині він негативний.

Як правило, це свідчить про те, що імпорт переважає експорт, і це є дійсним також для цих трьох країн, адже обсяг експорту становить прибли-

зно три четверти обсягу імпорту. Вражає і те, що Туреччина є сітковим експортером послуг, і це завдяки потужній індустрії туризму. Хоч послуги, які надають туристам, технічно не можна експортувати, вони вважаються експортом, адже споживаються іноземцями. Загалом, стосовно коефіцієнта експорт-імпорт, Туреччина посідає проміжне місце між Румунією і Болгарією, котрі експортують товарів більше, порівняно з їхнім імпортом.

Нарешті, ПЗІ, які обліковуються у фінансових розрахунках платіжного балансу, є головним показником роботи, стабільності і майбутніх перспектив економіки, адже інвестори, як правило, не хочуть мати справу з нестабільними чи нездоровими економіками із слабкими можливостями зростання. За період з 1990 до 2001 року обсяг ПЗІ в Туреччину був мінімальним і становив у середньому лише \$791 млн на рік. Тоді інвестори обходили увагою цю країну через постійні політичні заворушення, жорстке регулювання урядом головних галузей промисловості, законодавчу незахищеність і високий рівень інфляції. У 2003 р., коли до влади прийшла Партія Справедливості і Реформ і почала здійснювати ліберальну реформу політики, обсяг ПЗІ збільшився до \$1,75 млрд. Але, незважаючи на те, що Болгарія і Румунія є набагато меншими економіками, вони явно випереджали Туреччину в цьому питанні, отримуючи ПЗІ обсягами в \$2,2 млрд. Хоч Туреччина і провела ліберальну реформу політики та випередила Болгарію і Румунію з ПЗІ 2005 р., все ж залишається велика відстань від відносного рівня ПЗІ, який мали Болгарія і Румунія до їх вступу до ЄС.

Адміністративний і законодавчий клімат

Інвестиційні умови в Туреччині до 2000 р. були явно проблематичними, але останнім часом вони покращились. А тепер потрібно виявити, чи бізнес-середовище у Туреччині тепер перебуває на такому ж рівні, як у Болгарії та Румунії у 2005 р. З цією метою порівняємо декілька показників за відповідні роки, представлені Світовим Банком у *Doing Business Reports*. Світовий Банк проводить щорічні дослідження, чи в країнах – його членах – існують сприятливі умови для бізнесу.

Реформи, проведені в Туреччині за останні роки, створили безпосереднє бізнес-середовище, яке характеризується зменшеними бюрократичними бар'єрами і доволі доцільними адміністративними процедурами. На відкриття бізнесу чи отримання ліцензії на будівництво складського приміщення середніх розмірів зараз потрібно менше часу, ніж у 2005 р. у Болгарії та Румунії.³ Індекс працевлаштування, куди входять труднощі прийому та

³ У своїх звітах Світовий Банк, як правило, подає для прикладу випадки для визначення особистих показників. Наприклад, заснування середнього виробничого підприємства або процедура отримання дозволу на будівництво складського приміщення розміром 14,000 кв. футів.

звільнення робітників, а також питання контрактів у Туреччині не такі жорсткі, тут передбачається більше свободи для роботодавців у цих питаннях.

Таблиця 5.

Безпосереднє бізнес-середовище

	ЄС 25 (05)	Болгарія (05)	Румунія (05)	Туреччина (07)
Кількість днів для відкриття бізнесу	–	11	32	6
Кількість днів для отримання ліцензії	–	212	282	188
Нееластичність індексу зайнятості	–	44	59	42
Індекс юридичних прав	–	6	4	3
Індекс ефективного правління	–	5,4	5,7	5,3
Час введення в дію контракту	–	440	335	420
Час для організації імпорту (дні)	–	24	28	15
Час для організації експорту (дні)	–	26	27	14
Загальний коефіцієнт податків (% валового прибутку)	–	38,6	51,1	45,1
Коефіцієнт покриття при дефолті у випадку банкрутства	–	33,5	17,5	20,3

Джерело: Світовий Банк.

Однак проблемним для інвесторів залишається юридичний захист. «Індекс Юридичних Прав», розроблений Світовим Банком, складається з десяти повноважень позичальників та кредиторів у межах законів забезпечення кредиту та банкрутства⁴. Ці повноваження є обов'язковими для функціонування ринку капіталів, який, у свою чергу, є пререквізитом для підприємництва.

⁴ Десять повноважень включають: загальну, неконкретизовану, характеристику основних фондів, які можуть фігурувати в угодах про забезпечення кредиту; будь-яка юридична або фізична особа може давати, або матеріально забезпечити бізнес-кредити; єдиний реєстр включно плати за рухому власність; захист забезпечує як внутрішнє, так і зовнішнє банкрутство; угодою сторони погоджуються на процедури забезпечення виконання; кредитори можуть або припинити розгляд у суді, або продати заставу; за умови банкрутства положення «активи заморожені» не діє; збанкрутілий боржник не може утримувати контроль над фірмою.

ва високого рівня та залучення ПЗІ. Навіть якщо бюрократичні бар'єри низькі, інвестори вагатимуться, якщо законодавчі рамки забезпечують незначний захист. Даний аспект відтворений у «Good Governance Index» («Індекс ефективного управління»), який враховує три допоміжних показники стосовно захисту інвестора⁵. І знову Туреччина виглядає найгірше з цього показника, хоч не набагато гірше, ніж Болгарія і Румунія. Не дивно, що в Румунії, яка пропонує найкращий захист інвесторам, а також має найефективнішу судову систему, час для введення в дію контракту визначався.

Туреччина, як вагома експортно-імпортна країна, доклала серйозних зусиль, щоб усунути бюрократичні бар'єри, які становлять перешкоду для міжнародної торгівлі. Навіть у світовому масштабі Туреччина перебуває серед ведучих країн у питаннях імпорту та експорту і явно випереджає Румунію та Болгарію.

Стосовно загального коефіцієнта податку, куди входить сума всіх податків після врахування різних відрахувань та привілеїв, у Болгарії – найкращі умови, а потім уже йде Туреччина і Румунія. Такі ж місця займають ці країни з коефіцієнта повернення при дефолті у випадку банкрутства. Відсоток повернення при дефолті виражає, «скільки неплатіжоспроможності покривають акціонери, враховуючи час, витрати, амортизацію капіталу та результати судового процесу (*Світовий Банк, 2008*)».

Загалом, за 6 із 10 показників Туреччина посідає краще місце порівняно з Болгарією і за 7 із 10 – порівняно з Румунією. Тут чітко проявляються результати реформ з покращення бізнес-середовища. У 2006 р. Туреччина займала 16 місце у світі із залучення ПЗІ, які становили \$20,1 млрд. Інвестори також бачать майбутнє в оптимістичному світлі. Опитування серед 192 багатонаціональних корпорацій показало, що надходження ПЗІ до Туреччини будуть збільшуватись щонайменше до кінця 2009 р. (*The Journal of Turkish Weekly, 2007*). Зусилля Туреччини залучити інвестиції з-за кордону серйозно окупляться, якщо її вступ до ЄС хоч би покажеться на горизонті.

5. Висновки і застосування

Вступ Туреччини у ЄС викликає два запитання. Перше, чи готова Туреччина до членства і друге, чи готовий ЄС прийняти Туреччину. Щоб прийти до всебічного висновку, ці питання потрібно розглядати з політичної, соціальної та економічної перспективи. Але дане есе зводиться до останньої. У ньому висунуто припущення, що турецьку економіку можна вважати

⁵ Показники охоплюють: 1) спроможність інвесторів утримувати надійних членів правління. 2) до якої міри менеджмент може оприлюднювати важливі операції акціонерам та громадськості, 3) доступ акціонерів до документів та іншої інформації у випадку судової справи.

готовою до спільного європейського ринку, якщо вона виявить такі ж або кращі умови, які будуть виражатися у різних показниках, ніж мали Болгарія і Румунія на період їхнього вступу. Для безпосереднього порівняння можна взяти 24 показники з усіх наведених тут статистичних даних⁶. Туреччина випереджає Болгарію за 10 з 24 показників, і за 13 показниками – Румунію. Тому в нас суперечливий результат, за яким не можна чітко визначити, чи економіка Туреччини відповідає умовам членства у ЄС. Однак ми повинні взяти до уваги, що, по-перше, дуже незадовільно, висновки про всі фактори зважувались однаково, а це, поза всяким сумнівом, є хибним. Важливість критерію типу «термін отримання ліцензії» не можна розглядати як рівнозначну з критерієм державного балансу чи юридичного захисту. Дана робота не ставить за мету розробку точної системи оцінювання, але в ній зроблена спроба показати головні показники, які можна вважати однаково важливими, хоч їх оцінка завжди залежатиме від особистої думки. З цією метою основні показники будуть подаватись окремо, а другорядні – у поєднанні один з одним. Застосовуючи цей метод, можна виділити такі показники: ВВП на душу населення; коефіцієнт загальної зайнятості; безробіття, продуктивність праці, інфляція, державний баланс, державний борг, коливання валюти, поточний платіжний баланс, коефіцієнт експорту-імпорту, обсяг ПЗІ, юридичні права і захист інвестора⁷, оподаткування, адміністративні умови⁸. Кількість показників було зменшено до 13, і вони за своєю важливістю зіставні.

Туреччина порівняно з Болгарією 2005 р. веде перед лише за трьома показниками з 13 основних (поточний платіжний баланс, адміністративні умови) і випереджає Румунію за шістьма показниками (безробіття, інфляція, поточні платежі, коефіцієнт експорту-імпорту, оподаткування, адміністративні умови). Такий результат кидає доволі негативну тінь на стан готовності турецької економіки до вступу до Європейського Союзу і веде до наступних висновків. Безпосередній адміністративний та бюрократичний клімат для бізнесу в Туреччині значно покращився, але потребують подальшої стабілізації і реформ ширші економічні та законодавчі умови. Потрібно виділити дві головні сфери, над якими потрібно працювати Туреччині.

⁶ Це такі показники: ВВП на душу населення; зростання ВВП; продуктивність праці; коефіцієнт зайнятості (загальний – чоловіки – жінки); коефіцієнт безробіття; коефіцієнт інфляції; коливання валюти; державний баланс; зовнішній державний борг; поточний платіжний баланс; коефіцієнт експорт-імпорт; надходження в країну ПЗІ; кількість днів для відкриття бізнесу; кількість днів для отримання ліцензії; нееластичність індексу зайнятості; індекс юридичних прав; індекс ефективного управління; термін введення в дію контракту; термін імпорт-експорту; загальний коефіцієнт податків; відсоток покриття при дефолті.

⁷ Базується на таких показниках: індекс юридичних прав; індекс ефективного управління; термін впровадження в дію контракту; відсоток покриття при дефолті.

⁸ Базується на таких показниках: термін часу для отримання ліцензії; термін, необхідний для відкриття бізнесу; нееластичність індексу зайнятості; термін часу на імпорт-експорт.

Управління фінансами та інституційна реформа

Туреччина повинна підтримувати такий рівень фіскальної дисципліни, якого вона досягла за останні роки. Стержнем сильної економічної діяльності та зменшення інфляції в Туреччині стала рішуча фіскальна консолідація. Партія прем'єр-міністра Ердогана змогла представити збалансований бюджет. Державний борг, як і зовнішній, міг значно скоротитись, але все ще перебуває на такому рівні, що Туреччина відчувається вразливою до зовнішніх потрясінь та нестійкої кон'юнктури світового ринку. Ця ситуація породжує дилему. З одного боку, Туреччина стикається із сильним тиском витрат на перебудову сільськогосподарського сектора, реформування охорони здоров'я, пенсійної системи, покращення інфраструктури і, особливо, освіти. Трансформація відсталої освітньої системи, яка «продукує» відносно незначну частину висококваліфікованих працівників з університетською освітою для майбутнього економічного розвитку є життєво важливою, оскільки вигоди у сфері низькозатратної праці, які й досі діють у Туреччині, дедалі більше руйнуються світовими конкурентами, адже ті можуть запропонувати працю за набагато нижчу вартість. Це особливо відчутно в текстильній промисловості Туреччини, яка і зараз найбільша в країні та становить 16,3% загальної промислової потужності. Їй доведеться зустрітись з постійним зростанням конкуренції Азії. А з іншого боку, для Туреччини є лише невелике місце для підвищення урядових витрат, щоб уникнути нестійкої фіскальної ситуації, в якій перебувала країна на початку цього десятиліття. Побачимо, чи вдасться Туреччині вирішити цю дилему, але вона отримала шанси досягнути позитивного результату. Відносно великі витрати на охорону здоров'я і пенсійну систему та незначні результати від цього свідчать, що тут реформу потрібно здійснювати через підвищення дієвості. Для досягнення ефективності потрібно зменшити непропорційно великий бюрократичний апарат. Крім того, потрібно підвищити рівень загальної зайнятості населення, що дасть полегшення пенсійній системі, яка страждає від низького рівня зайнятості, особливо серед жінок, і відносно раннього віку виходу на пенсії. Плановий пенсійний вік: 60 років для чоловіків і 58 для жінок – створює фінансовий тягар, який не можна покривати впродовж тривалого періоду часу. Через високий відсоток страхових внесків та обов'язкові виплати при звільненні, рівень яких – серед найвищих у світі, роботодавці в Туреччині неохоче наймають нових працівників. Природно, що багато хто змушений іти в неофіційний сектор, де умови праці – погані, продуктивність – низька, а внески на соціальну систему – відсутні. Отже, потрібно скоротити пенсійні витрати і зробити захист зайнятості більш гнучким. Якщо вдасться цього досягнути, вивільниться більше державних фондів на розвиток освітнього сектора, що створить для молоді ширшу базу доступу до високоякісної освіти, яка сьогодні доступна для найбільш обдарованих або багатих.

Законодавчий та адміністративний клімат

Наступною сферою, де Туреччина повинна провести суттєву реформу, є поліпшення законодавчої та регуляторної структури через стабільні незалежні інституції. Вже зроблені певні кроки у правильному напрямку. У 2001 р. Турецький центральний банк отримав від уряду незалежність. А це, у свою чергу, привело до надійнішої монетарної політики, що проявилось у значному зниженні інфляції та підвищило довіру до банку як у країні, так і за кордоном. Закон про зарубіжні інвестиції 2003 р. також підсилив упевненість зарубіжних спостерігачів та інвесторів. Закон гарантував безпечний трансфер доходів, ліцензійних платежів та гонорарів, а також репатріацію зарубіжного капіталу. Раніше вже згадувалось про необхідність реформ у питаннях забезпечення легкого і доцільного процесу заснування нового бізнесу та отримання необхідної документації. Хоч ці раціоналізаторські зусилля і були продуктивними, закони і регулювання все ж залишаються непрозорими, хоч вони тут, порівняно з іншими країнами Організації Економічної Співпраці та Розвитку, найбільш деталізовані (ОЕСР, 2006). Складні результати значних затрат уряду та інвесторів дають можливість бюрократам приймати рішення на власний розсуд. Це створює серйозну невпевненість щодо результатів довготривалих процедур, а іноді змушує звертатися за рішеннями до суду. Корупція в адміністративній та законодавчій сферах залишається широко розповсюдженою проблемою. У 2007 р. *Transparency International* у статті «Індекс корупції» відводить Туреччині 64 місце з мізерними 4,1 з 10 можливих очок, а це ставить країну на один рівень з Колумбією чи Сальвадором і залишає її далеко позаду більшості європейських країн, рахунок яких 8-9 очок. У підсумку, «необхідне подальше спрощення законодавчих та регуляторних правил, які управляють поведінкою бізнесу, реформування законодавчої системи у галузі торгівлі, що забезпечить добре налагоджену і передбачувану структуру забезпечення виконання (ОЕСР, 2006)».

Оцінки та перспективи

Відповідь на перше загальне питання – чи готова економіка Туреччини до членства в ЄС – буде негативною. Але, якщо Туреччина зможе продовжувати курс економічних і законодавчих реформ, зберігаючи при цьому економічну стабілізацію, тоді економічний аспект, на фоні політичних та соціальних питань у майбутньому, найвірогідніше, становитиме найменшу перешкоду для вступу. У цьому контексті можна стверджувати, що членство в ЄС завдяки тиску конкуренції з боку інших країн Союзу дійсно допоможе прискорити необхідний процес реформ. Проте також потрібно відзначити, що після вступу бажання проведення реформ пропаде – а така тенденція

спостерігається в декількох країнах-вступниках 2004 р., оскільки головна мета – вступ до ЄС – досягнута і навряд чи цьому буде зворотний процес.

Інше питання такої ж ваги: чи економіка ЄС готова, щоб членство Туреччини обговорювати ще гостріше. Прибічники можуть послатися на споживчий ринок, який буде другим після Німеччини найбільшим ринком у ЄС, створюючи великі можливості для всіх виробників ЄС. Євросоюз вже тепер є найбільшим торгівельним партнером Туреччини, а отже, її включення буде природним процесом розширення. Крім того, конкурентоспроможні на міжнародному рівні галузі промисловості, такі як машинобудування та електроніка, можна розглядати як цінний внесок в економіку ЄС. Але ще більшим вкладом є молода робоча сила Туреччини, яка зможе зменшити демографічні проблеми Союзу, адже відбувається скорочення робочих рук.

Однак зовнішня міграція, крім політичних та соціальних протиріч з нею пов'язаних, може стати величезним фінансовим тягарем для країн поселення, якщо турецькі іммігранти, які часто не мають доброї освіти і кваліфікації, не зможуть знайти роботи і їх змушений буде підтримувати уряд.

Згідно зі соціологічним опитуванням Інституту Східно-Європейських Студій Мюнхена, як тільки Туреччина стане членом ЄС, приблизно чотири мільйони її громадян емігрує в інші європейські країни (дані Die Welt, 2004). Оскільки витрати окремих країн-членів у результаті імміграції не можна визначити, Комісія ЄС підрахувала, виходячи з даних, отриманих у результаті вступу країн у 2005 р., що членство Туреччини коштуватиме Союзу від 16,5 до 27,9 млн євро щороку. А це кошти, які, природно, будуть розподілені на її членів. Ці трансферти будуть надходити до Туреччини в рамках політики, яку проводить Союз у галузі сільського господарства та структуризації з метою економічного розвитку. Вважаючи, що ці витрати дорівнюють витратам на всі десять країн – вступників 2004 р., членство Туреччини є дуже проблематичним.

Хоч Європейський Союз, тобто його країни-члени, могли б економічно підтримати вступ Туреччини, все ж їхнє бажання це робити залишається під сумнівом, адже на даний час труднощі явно переважають вигоди. Отже, ЄС продовжуватиме «чекати і розглядати становище», контролювати, як прогресує його потенційний новий член. З кожним роком, коли Туреччина може покращувати своє економічне становище та бізнес-клімат, вона стає дедалі привабливішим і фінансово менш обтяжливим кандидатом. З огляду на все це, не можна очікувати, що вступ Туреччини буде можливим до 2020 року.

Література

1. Anastasakis, Othon. 2007. «Power and Interdependence». *Harvard International Review*. Vol. 28, No. 4: 14–17.

2. Bonner, Arthur. 2005. «Turkey, The European Union and Paradigm Shifts». *Middle East Policy*, Vol. 12, No. 1: 44–72.
3. Cindrea, Ioan. 2007. «The Crisis on the Labor Market in Romania». *Theoretical and Applied Economics*. Vol. 4 (April 2007): 25–28.
4. *Die Welt*. 2004. «Vier Millionen Zuwanderer». Interview with Wolfgang Quaisser. Dec. 15. http://www.welt.de/print-welt/article358663/Vier_Millionen_Zuwanderer.html.
5. *European Commission*. 2005. «Enlargement». http://ec.europa.eu/enlargement/key_documents/reports_nov_2007_en.htm.
6. *European Commission*. 2006. «Turkey 2006 Progress Report». http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2006/Nov/tr_sec_1390_en.pdf
7. *European Commission*. 2007. «Turkey – Economic Profile». <http://ec.europa.eu/cgi-bin/etal.pl>.
8. «Gul Presidency Puts Turkey at Crossroads». 2007. *Defense & Foreign Affairs Strategic Policy*. Vol. 9, No. 35: 20-22.
9. Kuser, Michael. 2006. «The Unknown TV Giant». *Business Week*. http://www.businessweek.com/globalbiz/content/jun2006/gb20060609_371863.htm.
10. «Mountains Still to Climb – Turkey and the European Union». *The Economist*. Vol. 375, No. 8426. May 14: 39.
11. *Morgan Stanley – Global Economic Forum*. 2006. «Jobs for Votes». <http://www.morganstanley.com/views/gef/archive/2006/20061115-Wed.html>.
12. *OECD*. 2006. «Policy Brief – Economic Survey of Turkey». <http://www.oecd.org/dataoecd/50/53/37529636.pdf>.
13. Oguzlu, Tarik. 2004. «Changing Dynamics of Turkey's U. S. and EU Relations». *Middle East Policy*. Vol. 11, No. 1: 98-105.
14. Quaisser, Wolfgang. 2004. «Die Tuerkei in der Europaeischen Union?». *Institute for Eastern European Studies*. <http://www.oei-muenchen.de/info11.pdf>.
15. *The Journal of Turkish Weekly*. 2007. «Turkey: 16th in FDI Flow». Oct. 18. <http://www.turkishweekly.net/news.php?id=49594>.
16. *Transparency International*. 2007. «Corruption Perception Index». http://www.transparency.org/news_room/in_focus/2007/cpi2007/cpi_2007_table.
17. *Turkish Statistical Institute*. 2007. <http://www.turkstat.gov.tr>.
18. *World Bank*. 2006. «Doing Business in 2006 – Europe and Central Asia Region». Available by request at the World Bank.
19. *World Bank*. 2008. «Doing Business 2008 – Central Asia». http://www.doingbusiness.org/documents/RegionalReports/DB2008_RP_Central_Asia.pdf.